

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 4(23)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

УДК 330-339; 321.7; 159.9

ББК 65.9(4УКР)я43

М43

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора

Саєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор

Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 28 жовтня 2009 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — Вип. 4(23). — 288 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

ISBN 978-617-02-0026-6

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2

ISBN 978-617-02-0026-6

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Миронюк Т. О. Імперативи сталого розвитку і глобальні тенденції на міжнародних ринках туристичних послуг	78
Альошін В. І. Соціальна природа явищ системної кризи в Україні.....	5	Калачова Т. А. Сутність і методи оптимізації оподаткування: деякі аспекти	87
Дікарев О. І. Сек'юритизація політичних ризиків енергетичних проектів у регіонах Балтійського, Каспійського, Чорного морів: глобалізація, регіоналізація, локалізація.....	12	Діденко Є. О. Чинники вдосконалення управління якістю послуг пасажирського автотранспорту	92
Юсеф Н. Н., Гараханлу Фарназ Аналіз розвитку економіки Ірану та її перспективи в умовах світової кризи	20	Товст О. М. Зарубіжний досвід досягнення соціального забезпечення та ефективного економічного управління	96
Дурбало О. В. Формування молодіжної сімейної політики в Україні.....	25	Палиця О. В. Ринок праці: сутнісні ознаки, структура і механізми державного регулювання	106
Задорожний В. П. Загальна характеристика та визначення процесів інвестування в сучасній економіці.....	34	Нельга В. В. Экономическая природа и факторы экономической эффективности производства и хозяйствования в рыночной экономике	114
Баклагов Ю. Б. Формування основ місцевого самоврядування і перспективи їх розвитку в Україні.....	40	Каримли Эльмир Байрам оглы Влияние различия культур на ведение внешнеэкономической деятельности.....	120
Будяков М. О. Державне управління зовнішньоекономічною діяльністю: світовий досвід для України	46	Бердянська А. В. Становлення, розвиток і сегменти іпотечного ринку України.....	123
Дукоскі С. Тіньова економіка: природа, концептуальні підходи та історичні етапи	50	Ейсмонт В. С. Особливості державного регулювання економіки і зовнішнього сектора США	132
Грозов Г. Д. Соціально-економічна інфраструктура регіону як об'єкт державного управління	59	Дрига С. Г. Макрорівневі та інструментальні функції малого підприємництва як сценарні драйвери державної політики його розвитку	138
Боева Т. І. Велика роль земств у розвитку Донеччини наприкінці XIX — на початку XX ст.	66		
Наумчук О. В. Капітал підприємства як об'єкт управління.....	70		

СЕК'ЮРИТИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПРОЕКТІВ У РЕГІОНАХ БАЛТІЙСЬКОГО, КАСПІЙСЬКОГО, ЧОРНОГО МОРІВ: ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ, ЛОКАЛІЗАЦІЯ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 4(23), с. 12–19

Аналіз проблем сек'юритизації, тобто безпеки, ще не є поширеним підходом в регіоналістиці. Частіше проблеми регіоналізації й безпеки розглядаються окремо, як автономні, чи навіть протилежні феномени політичного процесу, економічних, енергетичних ризиків. Актуальним є комплексне дослідження сек'юритизації політичних ризиків енергетичних угод в регіонах Балтійського, Каспійського, Чорного, Середземного морів. Застосована методологія позитивістських підходів, концептів Франкфуртської та Копенгагенської шкіл дає можливість пошуку найефективніших стратегій забезпечення національного інтересу держави в регіональних безпечних угодах.

Якщо книгу Дж. М. Кейнса “Економічні наслідки миру” (1919), яка знаменувала і пояснювала переважний вплив на міжнародні відносини економічних стратегій, більшу вагомість економічних інтересів над геополітичними, з повагою помітив весь освічений світ, то на події 70–80-х років, коли відбулося злиття віртуального ринку фінансів з реальним ринком паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР), реакція була неоднозначною, як і сам процес переплетення економічних інтересів на світових ринках з політичними. Вже помічено, що тенденції змін фінансового ринку та ринку ПЕР стають все більше взаємозалежними та взаємозамінними, що призвело, на думку експертів Міжнародної багатосторонньої агенції гарантування інвестицій (Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA)), до зростання щорічного рівня політичних ризиків на 30–40 % починаючи з 2000 р. Нині на світовому ринку страхування політичні ризики становлять 50 % усіх операцій [1; 7].

Наведені факти свідчать про зростання рівня конкуренції не лише на ринку ПЕР, а й на світовому фінансовому ринку. В умовах зростаючої фінансової глобалізації та розвитку нової економіки на світогосподарській арені з'явилися й ут-

вердилися нові потужні актори. До середини ХХ ст. основними суб'єктами міжнародних економічних відносин були держави і підприємці, які перебували під їх юрисдикцією. У другій половині цього століття почали швидко розвиватися нові системоутворюючі об'єднання — міжнародні фірми та світові фінансові центри (СФЦ). Такі центри виникли на ґрунті надзвичайного перенасичення капіталу [1]. Певну позитивну роль у стабілізації ринків мали Державні інвестиційні фонди (ДІФ). Проте вже на засіданні “великої двадцятки” у Лондоні навесні 2009 р. було висловлено загальну стурбованість практикою хедж-фондів, офшорних зон, ДІФ і бажання покращити механізм їх функціонування. Проблема ДІФ певною мірою відбиває більш загальну проблему, а саме практику різних підходів регулювання банківської та парабанківської системи, взаємодії фінансового та енергетичного ринків, використання нафтодоларів і стабільності долара як валюти міжнародних економічних відносин, зростання політичних ризиків.

З прогнозами сучасних політичних ризиків у аналітиків виникли певні труднощі. Ніхто не передбачив розпаду СРСР, різкого зростання цін на ПЕР. На нашу думку, тому є теоретична причина.

Аналізи політичних трендів відбувалися на звичних принципах політичного реалізму та балансу сил. Аналітики, зайняті буденними завданнями, не помітили змін логіки міжнародного життя. Відбувається зміна парадигми безпекових союзів, процес регіоналізації отримав як глобальний, так і локальний вимір. До того ж держави, зацікавлені в ПЕР, підняли до рівня військових загроз енергетичні проблеми. Останні стали причиною утворення політичних регіональних союзів. Розглянемо місце України в цих процесах у контексті теорії міжнародних відносин та енергетичної дипломатії.

Стратегічно важливим напрямом зовнішньої політики України є південно-східний вектор, відповідно до якого наша держава розвиває перспективні взаємини з країнами Чорноморсько-Каспійського регіону, Середнього Сходу, Центральної та Південної Азії, з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Діючи в цьому напрямі, Україна знаходить нові можливості для власної зовнішньополітичної та економічної активності, залучає до співпраці нових перспективних партнерів. Фактично наша держава вже стає важливою ланкою в розбудові євразійської системи транспортних та енергетичних комунікацій. У своїй зовнішньополітичній діяльності Україна враховує і факт переміщення центру тяжіння світової економіки в АТР. Проте робота над концептуальними засадами нашої стратегії в цьому просторі ще далека від завершення, а практичні проблеми, які тут виникають, потребують нетривіальних підходів і рішень. За сприятливих умов Україна може здійснювати торговельно-економічну експансію на Південь і з часом може зайняти важливе місце серед країн Чорноморського басейну. Через Південь Україна виходить у широкий світ країн Близького Сходу, Азії та Африки, через Європу Україна може спілкуватися з Північною і Південною Америкою, через країни СНД її шлях лежить до країн Далекого Сходу, в Китай. Але геополітичні інтереси України в цих регіонах зможуть визначитися, можливо, тільки тоді, коли будуть реалізовані інтереси держави в більш близькому оточенні. На сьогодні ми можемо тільки намітити власні економічні інтереси в країнах Африки та Південної Америки.

Сучасні міжнародні процеси держав Балтійського, Каспійського, Чорноморського регіонів обумовлюються передусім розширенням НАТО та ЄС, зацікавленістю західних країн в енергоресурсах Каспійського, дотичних до Балтійського Арктичних регіонів та Центральноазіатському газі.

Проте слід зазначити, що у відносинах між країнами цих регіонів простежуються дві протилежні тенденції: прагнення до співпраці та конкуренція, що певною мірою гальмує розвиток регіонального співробітництва. Тому не дивно, що у пошуках шляхів розв'язання власних проблем країни цього регіону дедалі більше звертають свої погляди на об'єднану Європу. З іншого боку, інтереси енергетичної безпеки та геополітичного характеру нині стимулюють інтерес ЄС до цих регіонів. Енергетична безпека визначається спроможністю держави гарантовано забезпечувати свої поточні і перспективні потреби в якісній та економічно доступній енергії з урахуванням імовірності особливих режимів функціонування економіки у надзвичайних ситуаціях. Основою енергетичної безпеки є усталений розвиток власного паливно-енергетичного комплексу, диверсифікація джерел і шляхів імпорту енергоносіїв, а також ефективне використання енергії на основі широкого застосування енергозберігаючих, екологобезпечних технологій.

Одним з варіантів надійної диверсифікації зовнішніх джерел постачання на сьогодні для західних політиків є Каспійський регіон, в якому зараз розробляється велика кількість родовищ нафти та газу. Достеменно перевірені ресурси нафти та газу в Каспійському морі складають приблизно 10 млрд тонн, загальні ресурси нафти та газоконденсату оцінюються у 18–20 млрд тонн. Останнім часом дедалі більше виявляється конкуренція між впливом США та РФ в енергетичній сфері в басейнах Чорного та Каспійського морів. Зміна системи міжнародних відносин в Європі та необхідність для нових незалежних країн самостійно відстоювати свої інтереси об'єктивно спровокували появу різних регіональних організацій: Центральноевропейська ініціатива (ЦЕІ), Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), ГУАМ, Спільнота демократичного вибору (СДВ) та ін. Головним завданням регіональної співпраці країн Чорного моря було створення трансрегіональної інтеграційної системи співробітництва, яке знайшло своє втілення в ОЧЕС. Це було перше значне інтеграційне утворення нового, постконфронтаційного етапу розвитку світової економіки, яке здатне об'єднати країни з різними політичними та економічними формами орієнтації. Тому розвиток системи чорноморської співпраці став одним з важливих механізмів входження причорноморських країн в загальноєвропейську інтеграцію.

Однак цьому сценарію заважають певні аспекти реалізації планів диверсифікації енергопостачання в ЄС, конкуренція, технічні та політичні перешкоди. Зокрема, РФ зв'язує країни — видобувачі енергоресурсів, прагнучи придбати максимальні обсяги газу в Центральній Азії та монополізувати шляхи їх транспортування. Проблемою також є відсутність відповідної інфраструктури для постачання газу та нафти з країн, що знаходяться за Каспійським морем. Проекти, спрямовані на забезпечення поставок каспійських енергоресурсів до країн ЄС та України, оминаючи РФ, є ключовим елементом у концепціях енергетичної безпеки згаданих вище суб'єктів міжнародних відносин. Для багатьох країн Чорноморський регіон є чи не найважливішим фактором у підвищенні енергетичної безпеки. Євросоюзу він необхідний, оскільки є воротами для енергетичних потоків, альтернативних російським. З розвитком ініціатив у Чорноморському басейні у газовій сфері країни Європи отримують доступ до Ірану і Туркменистану, в нафтовій сфері — до Азербайджану і Казахстану.

Для США Чорноморський регіон є також однією зі стратегічних зон інтересу, оскільки він дає можливість тримати в полі зору ситуацію на кордонах Європи, в басейні Каспію, на Близькому і Середньому Сході. Інструментом для забезпечення американської присутності в цьому регіоні є розвиток двосторонніх стратегічних відносин, а також ініціативи НАТО. На Стамбульському саміті у 2004 р. НАТО публічно визнав важливість Чорноморського регіону і закликав партнерів і союзників на побережжі спільно працювати над укріпленням стабільності цього простору. У 2008 р. між США і Румунією був підписаний спеціальний договір, який дозволяє американським військам створювати бази на румунській території, забезпечивши їм таким чином присутність у Чорноморському регіоні.

Чорноморський регіон є стратегічною територією і для України. Він відкриває можливості для нових енергетичних транзитних шляхів, які, безумовно, потрібні Україні для посилення своєї енергетичної, а відтак національної безпеки. Більшість енергетичних проектів, запланованих в Чорноморському регіоні, торкається безпосередньо української території, що підвищує її стратегічну важливість і для ЄС як споживача енергоресурсів, і країн-постачальників. Крім того, будучи залученою в енергетичні проекти, Україна може успішно реалізувати політику власної диверсифікації, купуючи напряду газ з Туркменис-

тану чи Ірану, а нафту — з Казахстану чи Азербайджану.

Важливим елементом енергетичної безпеки має стати концепт створення Каспійсько-Чорноморсько-Балтійського енерготранзитного простору. Всі основні стратегічні документи побудовані на ідеї, що Україна є регіональним лідером, попри реальну відсутність необхідних ресурсів, у тому числі фінансових, щоб це лідерство реалізувати. Також реалії міжнародного економічного життя окреслюють низку питань щодо перспектив і доцільності подальшого існування ОДЕР ГУАМ. Окрему увагу необхідно звернути на “заморожені” конфлікти в регіоні. На пострадянському просторі виник “вакуум безпеки”, свідченням цього був конфлікт у Грузії, коли жодна інтеграційна міжнародна структура не була спроможна ані попередити, ані адекватно відреагувати на події. Необхідно говорити про такі можливі схеми дій України, які, навіть за сучасних умов внутрішньої нестабільності, могли б забезпечити мінімізацію наших втрат під час конкурентної взаємодії.

В Європі виникла гіпотеза про можливість переростання регіонів у нові актори. В якості прикладу такого регіону часто згадують Європейський Союз, який не тільки створив у межах своїх кордонів окреме від держав-членів правове поле, а й активно формує власну зовнішню та безпекову політику. У дослідників виникає думка про можливість аналогії. Тобто, якщо регіон, окреслений кордонами ЄС, спромігся стати актором міжнародних відносин, то чи можуть стати акторами й інші регіони? [8]. Ці дослідники вважають, що становлення регіонів в якості акторів світової політики може забезпечити більш мирний характер світової політики. Справді, практично вся історія міжнародних відносин — у тому вигляді, в якому вона розглядається в американському й європейському дискурсах — це історія війн між державами. Однак у світовій історії ще не було випадку війни між регіонами. Чи стануть регіони Балтійського, Чорного, Каспійського морів такими акторами світової політики, які несуть мир й іншим регіонам? Для розуміння рівня можливості такої перспективи необхідно розглянути стан сучасного наукового дискурсу, методів дослідження з проблематики політичної регіоналістики, поведінки акторів та політичного процесу можливості міжнародно-правового регулювання.

Теорія сек'юритизації є одним з прикладів безпекового підходу до регіонів і процесу в сучасних міжнародних відносинах. Відповідно до прин-

ципів соціального конструктивізму теорія сек'юритизації будується не на позитивістському сприйнятті викликів міжнародній безпеці як об'єктивно існуючих, а на гіпотезі існування процесу дискурсу про ці загрози в політичному житті держави, в ході якого цим викликам визначається ступінь загрози. У цьому гіпотетичному контексті соціальний конструктивізм пропонує й нове визначення регіону, яке суттєво відрізняється від визначень, запропонованих в рамках позитивістських підходів до аналізу міжнародних відносин. У соціальному конструктивізмі категорія "регіон" є тотожною категорії "безпекова спільнота". Цей термін було введено ще в працях К. Дойча, виконаних в позитивістських традиціях, однак у працях прибічників соціального конструктивізму він набуває нового значення. Згідно з поглядами У. Веса і Ф. Мелдера, безпекова спільнота є групою держав, для яких сек'юритизація дій одна одною не здатна створити причин для озброєного протистояння [14]. Елементи безпекової спільноти можуть сприймати один одного в якості економічних конкурентів чи розглядати дії один одного в якості погроз, проте ніколи — як противників у озброєному конфлікті.

Ми розглядаємо політичний процес як "форми функціонування" акторів. Одні й ті самі актори у процесі міжнародного конфлікту отримують одні форми функціонування, а при участі у процесі міжнародної співпраці — інші. В першому випадку можна говорити про агресивність даного актора, у другому — про його ж здатність до компромісу. Уявляється, що агресивність чи прихильність до компромісів не є невід'ємними атрибутами того чи іншого актора, проте причетність до різних політичних процесів надає акторам відповідні характеристики. Така точка зору стає останнім часом усе більш популярною серед дослідників міжнародних відносин; зокрема, про тенденцію методологічного зсуву в бік вивчення процесів писав Дж. Бах [2; 3]. У той час як творці теорії сек'юритизації звертають увагу здебільше на внутрішні норми, які призводять сек'юритизацію чи десек'юритизацію тих чи інших феноменів, тим самим зводячи роль процесів до появи певних "екзистенціальних загроз", автор даного дослідження підкреслює якраз роль процесів, не заперечуючи при цьому ролі внутрішніх норм. Внутрішні норми можна пов'язати з дискурсом внутрішніх процесів, безпекові аспекти якої пояснює теорія депривації. Теорія депривації розглядає причини внутрішніх конфліктів (громадянські війни, заколоти та ін.), проте не обме-

жується ними: у працях Т. Гарра розглядається ізраїльсько-палестинський конфлікт, який навряд чи є внутрішнім. Аналогічно теорія сек'юритизації опирається на дослідження міжнародних конфліктів, проте також не обмежується ними. Теорію депривації й теорію сек'юритизації можна порівняти хоча б тому, що предметом дослідження обох є проблеми безпеки. Проте варто відзначити, що теорія депривації відкриває можливість залучення додаткових методичних інструментів для пояснення складних регіональних процесів. Окремі дослідження внутрішніх конфліктів, які проводяться нині в рамках конструктивістської парадигми, опираються на категорію ідентичності. Т. Скокпол пропонує аналізувати внутрішні конфлікти через призму конструювання соціальних і політичних інститутів [12]. У міжнародних дослідженнях не всі автори використовують цю категорію: Ф. Кратохвил, наприклад, пропонує говорити про конструювання соціальних норм [9]. Необхідно зауважити, що акції протесту звичайно мають форму функціонування соціальних і політичних інститутів та акторів і ці інститути й актори отримують такі форми функціонування під впливом політичних процесів, які неможливо ототожнювати із сукупністю дій акторів й інститутів [5].

Основи теорії сек'юритизації (securitization) сформувалися в рамках Копенгагенської та Франкфуртської шкіл міжнародних досліджень й теорії обмеження (bordering). На основі цієї теорії Б. Бузан і У. Вевер розробили теорію регіональних комплексів безпеки [3]. Фактично ця теорія доповнює теорію регіональних співтовариств безпеки. Звичайно, незначна кількість регіонів світу належить до категорії "співтовариств безпеки"; відповідно Б. Бузан й У. Вевер дослідили існуючий фактичний матеріал з історії міжнародних конфліктів, розробили більш складну класифікацію регіонів. В їх теорії регіони покривають практично всю земну кулю й регіональні проблеми безпеки входять в систему міжнародної безпеки в цілому. Хоча автори й стверджують, що регіони складаються не лише з держав, фактично держави лишаються для них базовою одиницею аналізу. Певний рівень відносин, які склалися між різними державами, а саме співпраці чи конфронтації, й визначають конфігурацію того чи іншого регіону. З точки зору даної теорії, в основі відносин співробітництва й конфлікту лежить сек'юритизація. Справді, успішна сек'юритизація тої чи іншої держави в національному дискурсі іншої держави призводить до вип-

равдання в цій іншій державі надзвичайних заходів, що вживаються до першої держави, навіть до озброєного конфлікту. Одночасно сек'юритизація може скласти основу й відносин співпраці. Наприклад, як вважають Б. Бузан й У. Вевер, сек'юритизація минулого, а саме війн між європейськими державами, призвела до виправдання в дискурсі країн Європи безпрецедентного рівня відмови від національного суверенітету, що дозволило досягти того рівня інтеграції, який існує сьогодні в рамках ЄС. На початку ХХІ ст. темпи європейської інтеграції сповільнилися й інституціональним вираженням цього став складний процес ратифікації так званого конституційного договору для єдиної Європи. У цьому контексті одним з базових теоретичних постулатів слугує теорія “обмеження”, розроблена М. Альбертом [6]. Згідно з цією теорією, збереження існуючого світового порядку вимагає від промислово розвинених країн, і передусім від США, постійного конструювання всіх нових кордонів. Кордони між державами, що “здійснилися” й “не здійснилися”, таким чином, є одним з прикладів “обмеження”. Уявляється упередженням зводити глобалізацію виключно до продукту діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) чи урядів окремих держав. Аналогічно регіоналізація може стати результатом сфери впливу тої чи іншої “великої” чи “регіональної” держави, однак це не є назавжди так. У випадку Балтійського регіону навряд чи можна назвати певну державу чи іншого актора, який би одноосібно ініціював процес регіонального будівництва. Ще важче знайти єдиного ініціатора для процесів локалізації, яка приймає різноманітні форми в різних політичних системах.

Особливо яскраво ці процеси спостерігаються в дотичних до Балтійського регіонах, а саме Арктичних морів, Баренцового моря зокрема. Як відомо, у межах Арктики розташовано території, континентальний шельф і виключні економічні зони восьми арктичних держав: Російської Федерації, Канади, США, Норвегії, Ісландії, Данії, Фінляндії та Швеції. Саме ці країни є основними акторами політичних та економічних відносин у цьому регіоні. Однією з причин є потепління клімату, що спричинило танення льоду на Півночі, який, починаючи з 1988 р., не відновлюється в попередньому об'ємі і щорічно тоншає на 0,7–0,8 %. Очікується, що до 2040 р. в Арктиці зменшаться площі льодового покриву, що загострить проблему встановлення суверенітету над цим регіоном.

У 2002 р. під час візиту президента РФ у ФРН було підписано угоду про будівництво газопроводу “Північний потік” (Nord Stream, раніше Північно-Європейський газопровід (ПЄГ)). Компанія “North European Gas Pipeline Company” була створена у 2005 р., а у 2006 р. було визначено нову назву проекту — Nord Stream, у цьому ж році оператор ПЄГ Nord Stream AG подає заявку на дозвіл будівництва газопроводу у зацікавлені державні та суспільні організації. Було багато зауважень та побажань про участь. І це не дивно, враховуючи той факт, що джерелом постачання газу в проєкті названо Штокманівське родовище РФ, яке є одним з найбільших в Арктичному регіоні. У результаті широкого спектра локальних інтересів акторів світової спільноти в Арктичному регіоні сформувалися союзи, спілки й організації, в тому числі російські, європейські, північноамериканські й циркумполярні. В ході сучасного політичного процесу ці актори все більше демонструють різні погляди на міжнародні, економічні, екологічні, етнонаціональні, культурні й наукові перспективи співпраці в Арктиці. У центрі цих суперечностей стоять можливі сценарії розвитку Північного морського шляху, глобальна конкуренція ТНК за ПЕР й мінеральні ресурси Арктичного регіону. Проте основним опонентом в Арктиці для країн Заходу лишається Російська Федерація. Про це свідчить й доповідь у березні 2008 р. на саміті ЄС комісара ЄС із зовнішньої політики Хав'єра Солана й комісара із зовнішніх зв'язків Беніто Ферреро-Вальднер, які зауважили про необхідність країнам ЄС готуватися до конфліктів з РФ з причини спорів навколо доступу до ПЕР Арктики й вироблення єдиної політики протидії дипломатії Росії [11]. Та ж тема звучить і в “новому маніфесті” НАТО, який розглядався в Бухаресті у квітні 2008 р. [4]. В Бухаресті було започатковано дискусію навколо можливого використання НАТО в якості інструменту енергетичної безпеки. У програмі з реформування НАТО йдеться, що в результаті кліматичних змін в Арктиці між РФ та Норвегією може виникнути конфлікт. Потенційна криза може втягнути у цей конфлікт США, Канаду й Данію. Звичайно, йдеться не тільки про суперечки між РФ та Норвегією в Арктиці, а про перспективи енергетичної політики НАТО. Хоча в НАТО тільки починають розуміти свою роль у сфері енергетики, проте головне мета відома — необхідно довести необхідність існування самого інституту НАТО. До того ж у США форсується процес приєднання до конвенції з морського пра-

ва, без чого американські ТНК не зможуть претендувати на участь в “тендері” на арктичні ПЕР.

Навколо Арктики виникли дискусії прем’єр-міністрів скандинавських країн й Фінляндії на Нордичному форумі з глобалізації у шведському Риксгранже у 2008 р. [4]. На зустрічі обговорювалась важлива для регіону проблема — конкуренція в Арктиці з боку світових акторів і зростаюча доступність ПЕР. Тема, звичайно, не є новою, її розглядали вже у фінському Лахті, де дипломати ЄС підняли питання про вільний доступ до російських газо- й нафтопроводів, а також у португальській Мафре, де РФ критикували за використання енергетики в якості політичної зброї. Спільним у цих зустрічах є спроба вироблення доктрини світової енергетичної дипломатії всіх рівнів.

У наш час, коли відбувається політичний та економічний переділ світу, РФ опинилася в певній ізоляції. Її природні геополітичні союзники — колишні союзні республіки СРСР, країни ЦСЄ — у багатьох випадках проводять антиросійську прозахідну політику. В економічній та політичній ситуації РФ фактично має єдиний засіб впливу на світовий політичний процес — її ПЕР. До того ж енергетична дипломатія грає важливу роль в реалізації зовнішньополітичної та економічної політики будь-якої держави незалежно від того, чи є вона виробником і експортером, транзитною державою, імпортером ПЕР. Військово-політичні акції щодо захисту енергетичних інтересів на Близькому Сході, на Каспії, Кавказі, енергетична дипломатія ОПЕК, маневри щодо доступу до ПЕР в Арктиці є прикладом збереження пріоритетності енергетичного фактора світової політики.

Увагу спостерігачів привертає той факт, що європейсько-американські відносини переживають ключовий перехідний період: Євросоюз прагне змінити свій залежний статус і стати рівноправним актором світового політичного процесу, що яскраво виявилось в конфлікті РФ — Грузія і подальших дебатах про роль РФ у світі та формат відносин з її ПЕК. Як уже зазначалося, вихід до Північного Льодовитого океану, крім РФ, особливо зацікавленої у певних міжнародних угодах, мають США, Канада, Ісландія, Данія та Норвегія, які, як відомо, входять до НАТО. Відповідні міжнародні домовленості досягаються повільно, оскільки спеціалісти з цих країн усе ще не можуть однозначно і точно оцінити потенціал енергоресурсів на даній території. Проте практично всі ТНК — енергетичні корпорації почали

вивчати можливість розробки родовищ у Північному Льодовитому океані та на прилеглих континентальних ділянках. Крім восьми держав, які входять до Арктичної Ради (АР), підвищену увагу цьому регіону приділяють компанії з далеких від Північного полюса країн — ФРН, Франції, Японії, Китаю, Індії (понад два десятки країн). Так, КНР відкрила дослідну станцію на Шпіцбергені та використовує в роботі криголам. Важливим моментом міжнародного співробітництва в Арктиці є те, що Норвегія, Фінляндія та Швеція орієнтуються на взаємодію з російськими північно-західними регіонами при вирішенні регіональних завдань: екологічних, господарських, культурних, гуманітарних. Практично ця робота здійснюється через такі інститути транснаціонального регіонального співробітництва, як Рада Баренцового Євроарктичного Регіону (РБЄР), Союз саамів, Циркумпольна конференція університетів, Арктична Рада. З ініціативи Норвегії та підтримки РФ, Фінляндії у 1993 р. було створено згадану вище РБЄР (до якої входять Данія, Ісландія, Норвегія, РФ, Фінляндія, Швеція, а також представник Європейської комісії; ще дев’ять країн мають статус спостерігачів). Головним мотивом до цього стала багатовікова традиція народів Баренцового регіону жити за принципами добросусідства й співробітництва з метою екологічного розвитку, освоєння природних багатств, створення комфортніших умов проживання людини. При цьому наголошувалося, що Рада не дублює традиційні дво- та багатосторонні відносини у регіоні, проте сприяє розвитку регіонального співробітництва. Площа Баренцового регіону складає 1755800 кв. км, а його найбільше місто — Архангельськ (з населенням — 350 тис.). До регіону з боку Норвегії входять губернії Фіннмарк, Тромс, Нордланд, з боку РФ — Мурманська та Архангельська області, Ненецький автономний округ, Республіка Комі й Карелія, з боку Фінляндії — губернії Лапландія, Оулу та Кайнуу, а з боку Швеції — губернії Норботтен і Честерботтен. Участь ЄС реалізується згідно з Європейською програмою сусідства й партнерства через кредитування програм країн Півночі. З 2007 р. ця діяльність проводиться інститутами моніторингу на підставі Рамкового документа з політики та Політичної декларації. Представники Європейської комісії беруть участь у всіх зустрічах учасників Північного виміру — Північної регіональної ради, Ради Держав Балтійського Моря (РДБМ), РБЄР, Ради міністрів Північних Країн (РМПК) і АР [10].

Проте й тут існують конкурентні варіанти розвитку подій. А саме Гренландія виступила ініціатором таких змін. Населення Гренландії подало на референдум питання відділення від Данії і створення своєї держави. У такому разі Гренландія зможе претендувати на Північний полюс та регіони Арктики, багаті на ПЕР. Фінляндія запропонувала РФ повернутися до теми кордону, а саме до майбутнього Карелії, в обмін на право маршруту Nord Stream [13]. Тобто один з результатів конфліктів в цілому, в тому числі акцій протесту у внутрішній політиці й нестабільність у міжнародній політиці, спричиняє сек'юритизацію кордонів.

Сек'юритизація відбувається в проектному співробітництві України та ЄС в Чорноморсько-Каспійському регіоні. Одним з таких проектів є створення Євро-Азійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК) на базі українського нафтопроводу “Одеса — Броди” за підтримки Європейської Комісії. Результатом саміту в Києві у 2008 р. стала Спільна заява Президентів Азербайджанської Республіки, Грузії, Литовської Республіки, Республіки Польща та України щодо проекту Євро-Азійського нафтотранспортного коридору. Як один із пріоритетів у заяві задекларовано прискорення реалізації проекту ЄАНТК та найскоріший початок транспортування каспійської нафти зазначеним маршрутом, було проголошено про наміри створити Каспійсько-Чорноморсько-Балтійський енерготранзитний простір. Важливим результатом для створення системи енергетичної безпеки стало підписання Київської декларації щодо принципів глобальної енергетичної безпеки і засад взаємодії з державами “Групи восьми” та всіма країнами — членами ЄС:

- 1) взаємність та недискримінація відповідно до вимог Договору до Енергетичної Хартії;
- 2) відмова від використання енергетики в якості політичного важеля;
- 3) розвиток прозорого, конкурентоспроможного співробітництва на глобальному рівні в енергетичній сфері;
- 4) диверсифікація енергопостачання, джерел енергії, розвиток географічних і секторальних ринків, маршрутів постачання і транспортних засобів;
- 5) безперервність транзиту енергоносіїв;
- 6) доступ до енергетичних ресурсів і транзитних маршрутів шляхом конструктивного діалогу, який має ґрунтуватися на принципах ринкової економіки та положеннях Договору до Енергетичної Хартії;

7) унеможливлення дій, які б шкодили розвитку джерел постачання енергоресурсів, їх транзиту та споживанню;

8) розвиток відновлювальної та екологічно-безпечної енергетики та ін.

Перспективним видається також освоєння шельфу Чорного моря. Прогнозні ресурси шельфів Азовського і Чорного морів сейсмологи оцінюють в 1,5 трлн тонн умовного палива. На сьогодні вже розроблено проект програми з освоєння шельфу, який враховує три напрями роботи:

- 1) розробка мілководного шельфу державними акціонерними компаніями силами ВАТ “Чорноморнафтогаз”;
- 2) спільна розробка видобутку вуглеводнів із російськими компаніями;
- 3) спільна діяльність на глибоководному шельфі за договорами про спільну діяльність з іншими іноземними компаніями.

Складність та актуальність даної проблеми полягає у тому, що за останні роки Каспійський та Чорноморський басейни перетворилися на найважливіші регіональні вузли міжнародних проблем, в якому одночасно перетинаються геополітичні, економічні, а також військово-стратегічні інтереси провідних країн світу. Постійно зростаюча увага США та їх союзників до цієї зони пов'язана з тим, що тут знаходиться найважливіший перетин світових енергетичних і товарних комунікацій у рамках найкоротших торгових шляхів Європа — Азія і Північ — Південь. Величезні природні ресурси, вигідне геостратегічне розташування і готовність місцевої еліти до проведення поступових реформ зробили республіки Закавказзя і Середньої Азії одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики США. Активна конкурентна боротьба між сучасними глобальними і регіональними центрами впливу у Каспійському регіоні багато в чому ведеться за майбутнє геополітичне “наповнення” цієї зони.

Від подальших кроків України безпосередньо і відчутно залежатиме розв'язання пріоритетної для інтересів України проблеми Придністровського конфлікту; подальшого протікання “заморожених конфліктів” у Чорноморському регіоні. Усе це впливає на перспективи розвитку регіональної системи безпеки, важливими елементами якої є ГУАМ, а також інститути двостороннього співробітництва України з Молдовою, Грузією, Росією.

Важливу роль у виконанні цих завдань відіграють міжнародні організації — ООН, ОБСЄ, Європейське співтовариство (ЄС), Рада Безпеки

Центральної Європи (РБЦЄ) та ін., а також регіональні зони співробітництва і безпеки (Балто-Чорноморська дуга у складі країн Балтії, Білорусії й України; Чорноморська зона економічного співробітництва у складі Греції, Росії, Туреччини, України, Болгарії та ін.). У зв'язку з цим перед Україною постає завдання не тільки формально бути членом міжнародних організацій, а й активно в них співпрацювати. Система національної безпеки конкретної країни будується на основі певних принципів. Для України такими принципами є пріоритет прав людини, верховенство права, пріоритет мирних засобів у розв'язанні конфліктів, своєчасність і адекватність засобів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам, чітке розмежування повноважень органів державної влади, демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави і іншими структурами в системі безпеки.

Література

1. Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації: Монографія. — К.: Вид. центр "ДрУк", 2002. — 320 с.
2. Bach J. Between Sovereignty and Integration. — N. Y.: St. Martin's Press, 1999. — 271 p.
3. Buzan B., Waever U. Regions and Powers: The Structure of International Security. — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2003. — 170 p.
4. Climate Change May Spark Conflict with Russia, EU Told. Traynor Ian. Alert over Scramble for Control of Energy Resources in the Arctic.-Guardian, March 10, 2008. — <http://www.globalpolicy.org/security/natres/generaldebate/2008/0310/climatechange.htm>
5. Deasler D. What's at Stake in the Agent-Structure Debate? // Int. Organization. — 1989. — Vol. 43. — P. 441–473.
6. Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory / Ed. by M. Albert, D. Jacobsen, Y. Lapid. — N. Y., 2004. — 274 p.
7. International political risk management. Exploring new frontiers / Ed. by Theodore H. Moran. — Washington D. C.: The World Bank Group MIGA, 2001. — 241 p.
8. Kodkonen J., Lahteenmaki K. Regionalization and the Theory of International Relations. — Tampere: TAPRTn tutkimuksia. — 1995. — № 64. — P. 12–15.
9. Kratochwil F. V. Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs. — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1989. — 105 p.
10. Ojanen H. et al. Non-alignment and European security policy: ambiguity at work. — Helsinki: Ulkopoliittinen; Bonn: Inst. fur Europäische Politik, 2000. — 273 p.
11. Russia and Europe To Clash Over Arctic Resources / EU Report. — March 11th, 2008. — <http://www.theotherrussia.org/2008/03/11/russia-and-europe-to-clash-over-arctic-resources-eu-report>
12. Skocpol T. Social Revolutions in the Modern World. — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998. — 341 p.
13. Truc Oliver. Quatre homes d'affaires finlandais oeuvrent pour la retrocession de la Carelie // Le Monde. Samedi 12 Sept. 2009. — P. 7.
14. Vesa U., Moeller F. Security community in the Baltic Sea region? Recent debate and recent trends. — Tampere Peace Research Inst. Occasional paper. — 2003. — № 88. — P. 3–9.

Стратегічним курсом політики України є південно-східний вектор. Україна може взаємодіяти з країнами Чорноморсько-Каспійського регіону, Азії, країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону. При наявності концепції Україна буде безпосередньо впливати на позитивне вирішення пріоритетних інтересів у галузі транзиту, розвитку регіональної системи безпеки.

Стратегическим курсом политики Украины является юго-восточный вектор. Украина может взаимодействовать со странами Черноморско-Каспийского региона, Азии, странами Азиатско-Тихоокеанского региона. При наличии концепции Украина будет непосредственно влиять на позитивное решение приоритетных интересов в сфере транзита, развития региональной системы безопасности.

The Ukrainian's strategic policy can be South-East vector. Ukrainian can take part in relations with countries of Region Black, Baltic and Caspian seas, Asia, Pacific-Asia regions' countries. The Ukraine should work out conception of direct activity in positive fulfilment main state interests in sphere of transit, regional system of security.

Надійшла 10 вересня 2009 р.